

הדרשות לשאלות פרשת וארא ונוסח התלמוד שבהן

שאלות דרב אחאי גאון הן, ככל הידוע לנו, החיבור התלמודי הראשון שחובר בתקופת הגאונים, סמוך לאחר חתימת התלמוד. בעוד שהתלמוד היה עדיין בשלב שעיקר מסירתו היה בעל פה, השאלות כבר נמסרו בכתב, כך שאפשר לומר שהשאלות הוא החיבור הרבני הראשון שיועד מלכתחילה להפצה בכתב.

כל שאלתא היא יחידה בפני עצמה, הקשורה לפרשת השבוע לפי החלוקה הבבלית של קריאת התורה. השאלתא בנויה בצורת שאלה ותשובה, ובדרך זו הדרשן מקשר לפרשה נושא הלכתי המבוסס על סוגיות התלמוד באותו נושא. מבנה זה כבר מצוי בתלמוד עצמו, כפי שנמצא בשבת ל ע"א-ע"ב: "שאל שאלה זו לעילא מר' תנחום דמן נוי..."¹.

השאלתא מורכבת מארבעה חלקים: א. הצגת המצווה שהיא נושא השאלתא מצווה לאחר הפתיח "דמחייבין דבית ישראל" למצוות עשה, או "דאסיר להון לדבית ישראל" למצוות לא תעשה. לאחר הפתיח באים מקורות במקרא ובתלמוד הנוגעים לנושא; ב. לאחר הצגת המקורות מופיע קטע הפותח ב"ברם צריך את למילף", ובו שאלה ודיון על המקורות שבסוף החלק הקודם; ג. ה'דרשה', דהיינו הצעת טקסט תלמודי הדין בנושא, מבלי לענות באופן ישיר על השאלה שבחלק הקודם. הקהל מצפה לשמוע תשובה לשאלה ובינתיים יש לדרשן הזדמנות להעביר למאזיניו חומר תלמודי כפי רצונו. חלק זה הוא, לפיכך, גמיש באופן יחסי ונתון לאלתור של הדרשן, בהתאם לאופי הקהל, ידיעותיו, או גורמים משתנים אחרים. לעתים מציע מחבר השאלות מבחר של סוגיות אלטרנטיביות (בלשון: "אינמי...") הקשורות לפרשה או לנושא הנידונים, בדרך עקיפה או ישירה; ד. לאחר הפתיח "ולענין שאלתא דשאלנא קדמיכון, תא שמע..." מופיעה התשובה לשאלה שהוצעה בחלק ב.

מטרת חיבור השאלות בכתב הייתה לספק לדרשנים חומר מן המוכן לדרשה השבועית שלהם. אולם רוב השאלות לא נעתקו בכתב בצורתן השלמה. הנטייה של המעתיקים הייתה להשמיט טקסטים שהיו מוכרים לקורא, ולפיכך נראה מיותר להעתיקם בכתב. השמטה זו פגעה בעיקר בחלק ג, ה'דרשה', שלרוב מוצגת ברמיזה בלבד, מכיוון שכמעט ואין בה חדש, אלא היא הרצאה רצופה של הסוגיה התלמודית.

1. נראה שאף הדרשה הידועה של נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום "נר של חנוכה שהניחה למעלה מכ'... מאי דכתיב והבור רק אין בו מים..." (שבת כא ע"ב - כב ע"א), היא שריד משאלתא לפרשת וישב, ערב חנוכה, שכן יש בה הלכות חנוכה משולבות בדרשה על פרשת השבוע, הנמסרות מפי אותו דרשן בבת אחת.

נוסח שאילתות דרב אחאי זכה לאחרונה לעיון מחקרי מעמיק.² אולם כעד נוסח לתלמוד נידונה יצירה זו מראש להיחשב עד עקיף ולא עד ישיר בשל שתי סיבות:

1. בעותקי השאילתות שבדפוס הטקסט התלמודי אינו מוצג באופן שלם, מכיוון שנעתקו שם בעיקר חלקי השאילתא המציגים את הכלי הספרותי החדש, והושמט התוכן התלמודי הישן והמוכר. בחלקים אלה הטקסט התלמודי מעובד לצורך ההצגה הדיאלקטית המקורית של מחבר השאילתא.
2. בהשוואה לעותקי השאילתות שבגניזה מצאנו שבנוסח שבדפוס החומר התלמודי מוגה ומעודכן לטובת הנוסח המקובל של התלמוד.³ לכן הטקסט התלמודי המופיע בו אינו משקף את המקור שהיה לפני מחבר השאילתות.

הסיבה הראשונה שניתנה נכונה לגבי תוכן השאילתא, אך ב'דרשה', דהיינו בחלק השלישי במבנה הקבוע של השאילתות, נמצא העתקה רצופה של גושים גדולים של טקסט תלמודי שהדילוגים בו מעטים ורמת עיבודו מצומצמת. דווקא בשל תכונות אלה המעתיקים של כתבי היד האירופאיים של השאילתות נהגו להשמיט את הדרשה ולא הזכירה אלא ברמז קצר בלבד.

באשר לטענה השנייה, בדיקה וחקירה של קטעי השאילתות שבגניזה עשויות לשפוך אור על הטקסט התלמודי שהיה לפני מלקט השאילתות, מכיוון שענף זה של כתבי יד עשוי לעקוף את שתי הבעיות שהזכרנו. בכתבי יד של השאילתות מן הגניזה, מצוי לעתים קרובות גם חלק ה'דרשה'. כמו כן, תקופת העתקתם של כתבי היד מן הגניזה עשויה להיות קרובה יותר לזמן החיבור, לפני תהליך עדכון הטקסט. ואכן רי"נ אפשטיין⁴ החל מחקר של השאילתות שבגניזה, והסיק שהטקסט התלמודי שבשאילתות קדם לעריכת התלמוד כפי שהוא לפנינו.⁵

2. י' ברודי, **לתולדות נוסח השאילתות**, ירושלים תשנ"ב.

3. י' ברודי (לעיל, הערה 2), מבוא באנגלית עמ' XVII.

4. רי"נ אפשטיין, 'שרידי שאילתות', **מחקרים בספרות התלמוד ובמשנות שמינית**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 184-391. שם התייחס לנוסח המצוי של השאילתות, שבו לא מופיעה ה'דרשה', ואילו בטקסטים החדשים שהציג (שם, עמ' 391-459) התייחס לנוסח התלמוד כעניין משני. ראה גם התייחסותו לנוסח התלמוד שבדרשה לשאילתא ל"ה, שם, עמ' 423.

5. ראה: רי"נ אפשטיין (לעיל, הערה 4), עמ' 378. הוא מצא שהטקסט המשתקף בשאילתות הוא רחוק כל כך מהנוסח המקובל, עד שאינו אלא תלמוד חלופי, המקדים את העריכה האחרונה של התלמוד. מתוך הנחה שחיבור השאילתות מאוחר לעריכת התלמוד, סבר אפשטיין (שם, עמ' 383) שהמחבר אסף (או שחזר) את החומר התלמודי מטקסטים שקדמו לזמנו בהרבה. י' ברודי ('מספרות הגאונים ללשון המקרא', **מחקרי תלמוד** א, תש"ן, עמ' 245-256), התנגד לסברת אפשטיין. אם אכן, כפי שנמצא במחקר זה, התלמוד שבדרשה משקף נוסח חילופי לנוסח המקובל, אפשר לשער שאין זה שחזור וחיידוש נוסח בידי מחבר השאילתות, אלא שמכיוון שהשאילתות קדמו לשלב העריכה הסופית של התלמוד, עדיין הייתה נתונה הרשות בידי המלמד לסגנן את לשון הסוגיה. השינויים בין השאילתא לבין התלמוד המקובל אינם דווקא עריכה חלופית, אלא יכולים להיחשב מעין "איכא דאמרי" או "לישנא אחרינא" של אותו טקסט.

להלן מובאים זוג דפים מתוך כתב יד ששרדו ממנו למיטב ידיעתנו 12 דפים שלמים וכמעט שלמים וקטע מדף נוסף.⁶ הדפים המתפרסמים בזה כוללים חלקים מהדרשות של השאלות לפרשת וארא, בהם קטעים של תלמוד בבלי מגילה פרק ד ובבא מציעא פרק ה.⁷ כתב היד כתוב על נייר, שמידותיו בערך 17.5×13.5 ס"מ. הכתיבה היא כתיבה מזרחית ללא סרגול. מילים אחדות מנוקדות לפי הצורך. נראה שהנקדן אינו הסופר המקורי, שכן מצאנו (ראה להלן, הערה 56) שיש שהניקוד סותר את הכתיב, ואולי אף מטרתו להגיה.

6. הקטעים שהיו שייכים במקורם לכתב יד אחד, שמורים בספריית הבאות: ניו יורק ביהמ"ל ENA 1497, 1 (קטע של שאילתא מא); קימברידג' 934, T-S NS 329 (משאילתא מב); 2, ENA 1497 (מד); הדף הסמוך אחריו מוצג כאן (דף מס' 47), מסוף שאילתא מד, כולל הדרשה; דף 46 כאן, ובו הדרשה משאילתא מה, והמשכו בקימברידג' 13, T-S F3 המגיע עד תחילת שאילתא מו. תודתי לתמר לייטר מהמפעל לפלאוגרפיה עברית, שאישרה כי כל הקטעים המוזכרים שייכים למקור אחד. בקטע קלף מכתב יד אחר (קימברידג' 78,36 T-S AS) מצוי בצד אחד קטע משאילתא מד ובצדו השני מקור בלתי מוכר.

7. מעתה, כל מחקר יסודי על נוסח פרקים אלה טעון השוואה רצופה לקטע זה. א' סגל (מסורות הנסח של בבלי מגילה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב), לא השתמש בקטע זה, וכדי לקבוע מהו 'נוסח הגאונים' הסתמך רק על אוצר הגאונים (שם, עמ' 27-29). משום כך הסיק שכתב היד המשקף את נוסח הגאונים הוא כתב היד התימני שבאוניברסיטת קולומביה, או כתב היד הספרדי שבגטינגן (שם, עמ' 213). השוואה לקטע שלנו מעלה תוצאה אחרת הראויה לתשומת לב, וייתכן שהנוסח כאן משקף מסורה עתיקה יותר מזו של הגאונים שם. הדרשה השלמה לשאילתא מה כללה כמחצית הפרק, ולצורך העניין מספיק להביא רק חלק ממנה, אך מן הראוי שתיעשה בדיקה רחבה יותר.

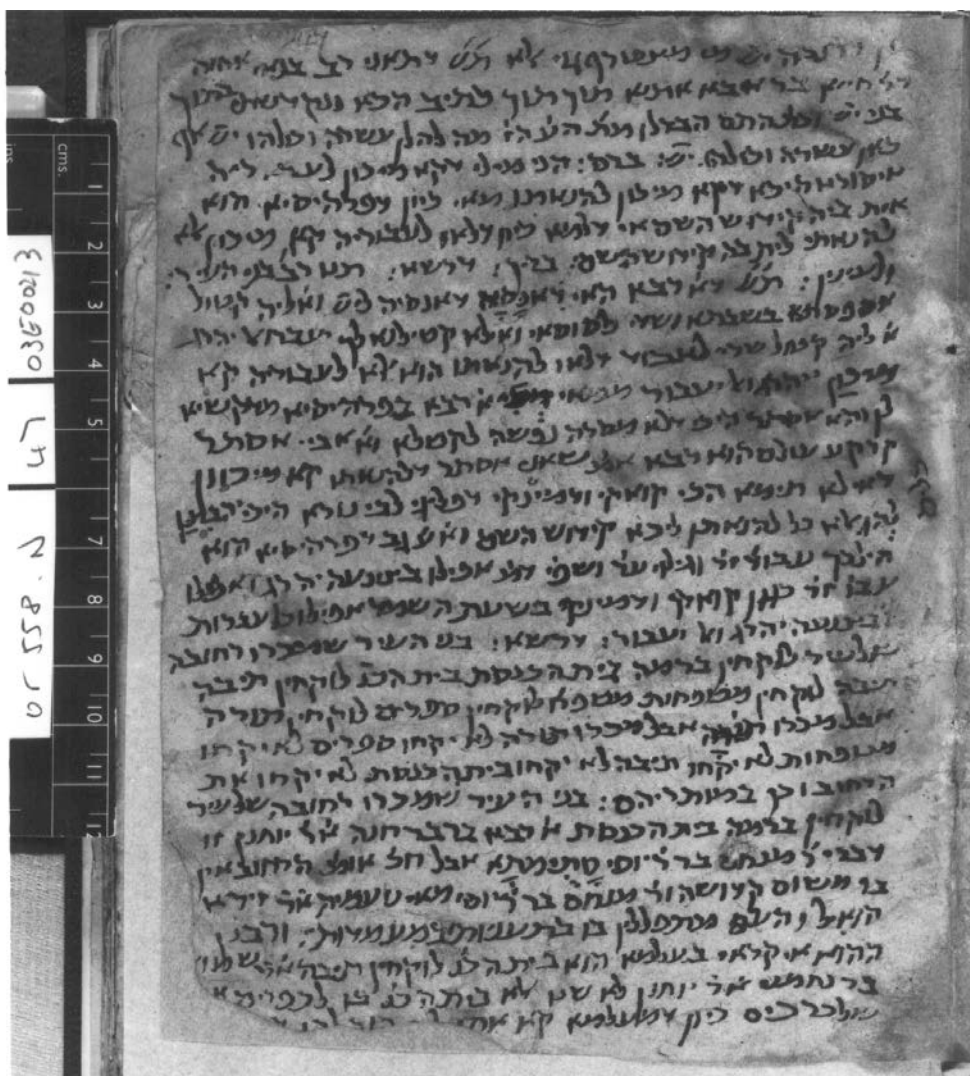
שאילתא וארא, סי' מד

לונדון - הספרייה הבריטית⁸ Or. 5558 N, עמ' 47a
 דרובה יש' מי מצטרף גוי אלא ת"ש דתאני רב בנאי אחוה
 דר' חייא בר אבא אתיא תוך תוך כתיב הכא ונקדשתי בתוך
 בני יש' וכת' התם הבדלו מת' הע' הז' מה להלן עשרה וכולהו יש' אף
 כאן עשרה וכולהו יש'. ברם: הני מילי דקא מיכון לעבוריה
 איסורא היכא דקא מיכון להנאתו מאי כיון דפרהיסיא הוא
 אית ביה קידוש השם אי דלמא כיון דלאו לעבוריה קא מיכון אלא
 להנאתי לית בה קידוש השם: בריך: דרשא: תנו רב בני העיר:
 ולעינין: ת"ש דא' רבא האי דאנסא דאנסייה ליש' וא' ליה קטול
 אספסתא בשבתא ושדי לסוסאי ואילא קטילנא לך יעבר ואל יהרג
 א' ליה קטול שדי לאבוד דלאו להנאתו הוא אלא לעבוריה קא
 מיכון ייהרג ואל יעבור ממאי דכי א' רבא בפרהיסיא מדקשיא
 לן והא אסתר היכי דלא מסרה נפשה לקטלא וא' אביי אסתר
 קרקע עולם הוא רבא אמ' שאני אסתר דלהנאתו קא מיכון
 דאי לא תימא הכי קואקי ודמינקי דפליגי לבי נורא היכי יהבינן
 להו אלא כל להנאתן ליכא קידוש השם ואע"ג דפרהיסיא הוא
 הילכך עבוד' זר' וגילוי ער' ושפי' דמ' אפילו בצניעה יהרג ואפילו
 עבו' זר' כגון קואקי ודמינקי בשעת השמד אפילו כל¹⁰ עבירות
 ובצניעה יהרג ואל יעבור¹¹ דרשא: ¹² בני העיר שמכרו רחובה

8. תודתי להנהלת הספרייה שאפשרה את פרסומו, ולהנהלת מכון התלמוד הישראלי של יד הרב הרצוג, שאפשרה לי להשוות את הנוסח כאן למחברות של דקדוקי סופרים השלם שם. סוף השאילתא ותחילת הדרשה שבכתב היד מצויים גם בנוסח הדפוס, מהד' מירסקי עמ' מו-מו, שורות 69-87. ציינו בהערות רק שינויים רבי חשיבות ביחס למהדורת מירסקי.
 9. בדפוס ובשאר כתבי יד מסתיים הקטע כאן, בציון הדרשה, ולא העתיקו את המילה אלא בכתב יד זה. הציון לדרשה כאן, ולא בסוף השאילתא, נרשם גם בנוסח אחד של השאילתות כפי שציין מירסקי.
 10. וכן בקטע מינכן שפירסם מ"ב לרנר, 'קטעי גניזה מספר שאילתות דר' אחאי מספריית מינכן', תעודה טו, תשנ"ט, עמ' 181. הגרסה שבדפוס: "שאר". המשך השאילתא, הפותח "ששאלתם" (מהד' מירסקי, שורה 88 ואילך), חסר ברוב כתבי היד, כפי שציין שם מירסקי. וברור שאינו מגוף השאילתא.

11. עד כאן מצוי במהדורת מירסקי.

12. משנה מגילה פ"ד מ"א וגמרא עליה כו ע"א-ע"ב שורה 1. בכתבי היד של השאילתות שרשם מירסקי ציינו דרשות בכותרת "הבא במחתרת נידון על שם סופר" (משנה סנהדרין פ"ח מ"ו, היינו המשנה הסמוכה לפני עניין "יהרג ואל יעבור" שבתוכן השאילתא), או לחילופין "תנו רבנן בראשונה שם בן י"ב אותיות היו מוסרין לכל אדם" (ברייטא בקידושין עא ע"א). הקשר בין הדרשה המובאת כאן לבין תוכן השאילתא אינו ברור. מ"ב לרנר (לעיל, הערה 10, עמ' 172) שיער שהנושא של קידוש השם קשור לתחילת הפרשה "ושמי ה' לא נודעתי להם" (ולכן אצלו, ואולי גם כאן, שאילתא מד היא הראשונה לפרשת וארא). עוד חיזק השערתו מתוך נושא ההפטרה "ונקדשתי בם לעיני הגוים"



צילום כתב יד הספרייה הבריטית N 5558 Or, עמ' 47a

(יחזקאל כ"ח, כה). חובת גניזת תשמישי קדושה המוזכרת בסוף הדרשה קשורה אף היא לנושא זה. יתרה מזו, לפי ההפטרה הארץ ישראלית, הפותחת "אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן" (ישעיהו מ"ב, ח; ראה: "עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', **תרכ"ז** מח, תשמ"ט, עמ' 179-178), החובה הכללית של מורא תשמישי קדושה ובפרט מורא בית הכנסת שבתחילת הדרשה כאן, גם קשורה לנושא זה, אם כי באופן עקיף, כפי שדרש ר' ישמעאל בספרי לדברים י"ב, ד: "מנין למוחק אות אחת מהשם שעובר בלא-תעשה, שני ואבדתם את שמם, לא תעשון כן לה' אלהיכם". מכל מקום, המשך הסוגיה התלמודית (מגילה כז ע"א), שכבר אחרי סוף הדף שלפנינו, מסתיים: "ואת כל בית גדול שרף באש" - ר' יוחנן... אמר מקום שמגדלין בו תורה... שני' ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" (ישעיהו מ"ב, כא), היינו הסיום של ההפטרה הארץ ישראלית לפרשתנו.

שלעיר לוקחין בדמה בית הכנסת בית הכנ' לוקחין תיבה
 תיבה לוקחין מטפחות מטפח' לוקחין ספרים¹³ לוקחין תורה
 אבל מכרו תורה אבל מכרו תורה¹⁴ לא יקחו ספרים לא יקחו
 מטפחות לא יקחו תיבה לא יקחו בית הכנסת לא יקחו את
 הרחוב וכן במותריהם: בני העיר שמכרו רחובה של עיר
 לוקחין בדמה בית הכנסת א' רבא ברברחנה א'ר' יוחנן זו
 דברי ר' מנחם בר ר' יוסי סְתִימָתָא אבל חכ' אומ' הרחוב אין
 בו משום קדושה ור' מנחם בר' ר' יוסי מאי טעמיה א"ר זירא
 הואיל והעם מתפללין בו בתעניות ובמעמדות: ¹⁵ ורבנן
 ההוא איקראי בעלמא הוא בית הכנ' לוקחין תיבה א'ר' שמואל
 בר נחמני א'ר' יוחנן לא שנו אלא בית הכנ' בו¹⁶ לכפרים א[בל]
 שלכרכים כיון דמעלמא קא אתו ל[ניה] הוה להו ד[רבים]¹⁷
 (עמ' 47b)

ולא מצו מזבני לה א' רב אשי הא בני כניש[ת]א דמתא¹⁸
 אף על גב דמעלמא קא אתי לה כיון דאדעתא ידידי קא אתי לה א[י]
 בעינא מצינא מזבנא לה מיתבי א'ר' יהודה מעשה בבית הכנסת
 שלטרסיים שהיה בירושלם שמכרוהא לר' אלעז' בן עזריה¹⁹ ועשה [בה]
 כל צרכיו והתם דכרכין הוא היא בביכנישתא זוטא ואינהו עבדוהא
 מדידיה: ²⁰ מיתבי אחוזתכם מטמא בנגעים ואין ירושלם מטמא
 בנגעים א' ר' יהודה אני לא שמעתי אלא בבית מקדש²¹ בלבד והא בתי
 כנסיות ובתי מדר' דירושלם מטמאין ואמאי הא דכרכין ניהו א' רב

13. צ"ל: 'לוקחין ספרים, ספרים לוקחין תורה'. וכן הושמט גם בסיפא.
14. העתקה כפולה.
15. רש"י כאן בשם ר"י הלוי לא גרס "ובמעמדות". ראה: א' סגל (לעיל, הערה 7), עמ' 200.
16. רק בכתב היד. צ"ל: 'שלכפרים', ונראה שהאות שי"ן התנתקה מן המילה, והסופר כתב אותה כמילה עצמאית: "בר".
17. חסרה תיבה מחמת פגימת פינת הדף. שרד קצה עליון של האות הראשונה, ייתכן דל"ת. השלמנו על פי הטקסט התלמודי, אלא ששם, בכל עדי הנוסח, סדר המשפט הפוך: "כיון דמעלמא אתו ליה, לא מצו מזבני ליה דהוה ליה דרבים". בהעתקת הסוגיה שבתשובת רש"י (אוצה"ג עמ' 49) חסרה תוספת ההסבר "הוה להו דרבים" ולכן מובן כיצד מיקומו במשפט נתון לשינוי.
18. לפנינו בתלמוד ובר"ח: "דמתא מחסיא".
19. כך הגרסה בכל כתיבי היד של התלמוד, וכן בר"ח. מכאן שמעשה זה אירע אחרי החורבן. בדפוס וילנה הגרסה: "רבי אליעזר".
20. התיבה 'מדידיה' אינה נמצאת ברוב נוסחאות הש"ס ולא בר"ח. נוסח זה נשמר בכ"י מינכן 140 (המכונה "מינכן ב") וקטע גניזה קימברידג' T-S NS 329:787. שם שינוי במבנה המשפט: "מדידיהו הוא דעבדוה".
21. כך גם בכ"י מינכן ב, וכן בר"ח. בשאר עדי הנוסח של התלמוד, גם כאן, בלישנא קמא של הבריייתא: "מקום מקדש", משמע גם בחורבנו.

יהודה אני לא שמעתי אלא מקום מקודש בלבד במאי קא מיפלגא
 תנא קמא סבר לא נתחלקה ירוש' לשבטים ור' ירמיה²² סבר נתחלקה
 ירוש' לשבט' ופלוגתא דהני תנאי דתניא מה היה בחלקו של יהודה
 הר הבית לשכות ועזרות ומה היה בחלקו של בנימין אולם והיכל ובית
 קודש הקדשים ורצועה היתה יוצא מחלקו של יהודה ונכנסת
 לחלקו של בנימין ובה מזבח בנוי והיה בנימין הצדיק מצטער עליה
 כל היום שנ' חופף עליו כל היום לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אושפזן
 לגבורה²³ שנ' ובין כתיפיו שכן והא תנא קמא²⁴ סבר לא נתחלקה ירוש'
 לשבט' דתניא אין משכירין בתים בירוש' לפי שאינן שלהם ר' אלעזר
 בר' צדוק או' אף לא מיטות לפיכך עורות קדשים בעלי אושפזון
 נוטלין אותו בזרוע: א' אביי שמע מינה אורח ארעא למשבק
 אינשי גולפא ומשכא באושפיזה הטוב החליף מראש קטן קופ[ת]
 תורה סימן: ²⁵ א' רבא לא שני שלא²⁶ מכרו שבעה טובי העיר
 במעמד אנשי העיר אבל מכרו שבעה טובי העיר במעמד
 אנשי העיר אפילו למשתא ביה שיכרא נמי שפיר דמי: תנו²⁷ רב'
 תשמישי מצוה ניזרקין ותשמישי קדושה מנגדן²⁸ ואילו
 תשמישי מצוה סוכה ולולב שופר וציצית ואילו הן תשמישי
 קדושה דלוסקמי ספרים²⁹ ומזוזות ותיק של ספר תורה ונרתיק
 שלתפילין ורצועותיהן³⁰ א' רבא מריש הוה [א]מינא האי פריסה
 תשמיש דתשמיש קדושה הוא כִּין כולי דחזינא דעייפי
 ליה ומנחי ליה לספר תורה³¹ עליה אינמי פרסי ליה אסיפרא³²
 [א]מינא תשמיש קדושה הוא ונגנזין³³ וא' רבא הא תיבותה

22. נראה שהוא שיבוש העתקה. צ"ל: 'יהודה', ככל שאר עדי הנוסח והמקבילות.
23. כך הנוסח באבות דר"ג פרק לה, ובמקבילה ביומא יב ע"א וסוטה לו ע"א. וכך גם בתלמוד כאן בכ"י מינכן ב ובשני כתבי יד נוספים, בכל השאר: "לשכינה".
24. בבלי יומא וסוטה שם ובר"ח: "והאי תנא".
25. סימן זה, הנמצא ברוב עדי הנוסח של התלמוד, נמצא גם בבה"ג דפוס ברלין (מכ"י וטיקן 142).
26. בתלמוד, בה"ג ובר"ח: "אלא שלא".
27. מגילה כו ע"ב, שורה 25 ואילך.
28. בתלמוד: "נגנזין". וייתכן שיש כאן שיבוש העתקה, שכן בהמשך, גם בכתב יד זה: "ונגנזין".
29. כבתלמוד כ"י מינכן וגניזה הנ"ל (לעיל, הערה 20), ובה"ג דפוס ברלין. בשאר עדי נוסח של התלמוד, בר"ח, ברי"ף ובה"ג נוסף כאן "תפילין".
30. הושמטה המימרה הראשונה של רבא שבסוגיה התלמודית כאן, "האי כורסיא".
31. וכן בה"ג, בר"ח ובכל כתבי היד של הש"ס. ברי"ף לא דווקא ספר תורה, אלא "סיפרא", סתם.
32. כך הושלם בכל כתבי היד של הש"ס, ובה"ג: "אי נמי זימנין דפרסין עליה עילוי ספר תורה", וכן היה לפני ר"ח ורי"ף.
33. כך בתלמוד כ"י מינכן וטיקן 134, ויש גרסות בתלמוד במקום "ונגנזין": "ואסור", וכן בה"ג דפוס ונציה (בשאר הנוסחאות: חסר).

דאירפּש³⁴ מעבדה מונח³⁵ תיבותא זטרתי שרי כורסיא
אסיר כורסיא נמי מעבדיה כורסיא זוטא שרי³⁶ לחומשי
אסיר וא' רבא ה[א] זיבלי דחומשי וקומטרי דסיפרי

שאילתא וארא, סי' מה³⁷

לונדון - הספרייה הבריטית Or. 5558 N, עמ' 46a
[אמר לו שמן] יש לי ש[אני] תן לך צא ועשה לי כשער של עכשיו כולן אם יש
לו מ[ותר] ואם לא³⁸ אסור מאי לקח לקח בהלואתו³⁹ א' רבא שמע
מינה מדר' הושעיא תלת שמע מינה מעמדין מלוה על הפירות⁴⁰
[שמ]ע מינה אם יש לו מותר ואם לאו אסור⁴¹ ושמי' הלכתא
כר' יניי⁴² דאמ' מה לי הין ומה לי דמיהן⁴³ א' רב עושין אמנה
בפירות ואין עושין אמנה בדמים ור' יניי אמ' מה לך הן ומה לי
דמיהן: מיתיבי כולם אם יש לו מותר ואם לאו אסור א' ר' חונא
[א'] רב הוא שמשך משך מא למימרא⁴⁴ כגון שייחד לו קרן זוית

34. בתלמוד: "דאירפּש".

35. אולי צ"ל: "מיניה", כבתלמוד כ"י קולומביה ובה"ג כ"י וטיקן 304. בעותקים האחרים של ה"ג:
"נמי". בשאר עדי הנוסח של התלמוד המילה חסרה.

36. בכל כתבי היד של הש"ס ובה"ג נוסף אחריו: "פריסא דבלה למיעבדיה פריסא לספרי שרי".

37. מהר' מירסקי, עמ' נו שורה 75. מדרשה זו נותר רק רמז בכמה כתבי יד: "איזה נשך"; ראה מהר'
מירסקי, עמ' נו שורה 75 ובהערות. הקשר לתוכן השאלתא בעניין איסור נשך ברור. בכמה כתבי יד
אפשרות לדרשות חילופיות "אי נמי המקבל שדה מחבירו ואכלה חגב" (משנה בבא מציעא פ"ט
מ"ו), "אי נמי מאימתי קורין את שמע" (משנה ברכות פ"א מ"א). מירסקי, בהערה שם, ניסה לשחזר
את סדר הדרשה על פי דיבורי המתחיל שבפירוש הר' שלמה ב"ר שבתי ענו (ר"ש), מחכמי איטליה
במאה ה"ג, שבעותק שלפניו נעתקה הדרשה, כפי שמצוי בכמה שאלות. לפי זה תחילת הדרשה,
החסרה בקטע שבדף שלנו, במשנה בבא מציעא פ"ח מ"ז, וסוגיית הגמרא עליה שם סב ע"ב ממה
שתירץ רבה ואילך. הקטע שבדף שלנו מתחיל במקביל לראש דף סג ע"א. הדף מוכתם בכמה
מקומות, ופגום מעט בפינה התחתונה-חיצונית. השלמנו בסוגריים במקומות הנחוצים לפי לשון
התלמוד.

38. כך בתלמוד כ"י המבורג. בכל שאר עדי הנוסח: "אין לו".

39. כך בכל כתבי היד של התלמוד (בכ"י פירנצה נוסף בגלילון), וכן בה"ג (ח"ב, עמ' 401), אבל ראה
רש"י כאן, הסבור שזהו פירוש משובש שאין לגרסו בתלמוד.

40. חסרה כאן תוספת הביאור הנמצאת בכל נוסחאות התלמוד: "ולא אמרינן כאיסרו הבא לידו הוא",
אבל הוא נמצא בה"ג, ונראה שהיה גם בנוסח הדרשה שלפני הר"ש (לעיל, הערה 37).

41. חוזר על לשון הברייתא דר' הושעיא, וכן בה"ג דפוס ברלין. בכל כתבי היד של התלמוד ובשאר
כתבי היד של ה"ג: "והוא דיש לו".

42. וכן בהלכות פסוקות. בכל נוסחאות התלמוד: "איתא לדר' יניי", וכן בה"ג ובנוסח דרשה זו שלפני
ר"ש.

43. בדפוס התלמוד נוספה כאן כותרת: "דאתמר", החסרה בכל כתבי היד.

44. שינויי לשון בקושיית הקישור הסתמאית. בכל כתבי היד של התלמוד: "אי בשמשך צריכא למימר,

ושמואל א' הא מני ר' יהודה דאמ' עד⁴⁵ אחד ברבית מותר דתניא
הרי שהיה [נוש]ה בחבירו מנה ועשה לו שדהו במכר בזמן
[שה]מוכר אוכל בהן פירות מותר לוקח אוכל פירות אסור ר'
[יהודה]ה או' אף [בז]מן שהלוקח אוכל פירות מותר וא'ר' יהודה
[מעש]ה בביתוס בן זונן שעשה שדהו במכר עלפי ר' אלעזר
[ב]ן עזריה ולוקח אוכל פירות היה אמרו לו משם ראייה מוכר היה
אוכל פירות לא ולוקח⁴⁶ א' רבא השתא דא'ר' ינאי⁴⁷ מה לי הן ומה לי
דמיהן מה לי הן נמי אמרינן פוסקין על שער שבשוק לוקח⁴⁸ ואף
על פי שאין לו אותיביה רב פפא⁴⁹ לרבא כולן אם יש לו מותר ואם
לא אסור א' ליה התם הלואה הקא זביני⁵⁰ א' רב אדא⁵¹ לרבא הא קא
בעי למיתב בזיה⁵² לספסירא אימא⁵³ דקא יהיב רב אשי אמ' ברויה⁵⁴
דאיניש אינהו ספסרותיה⁵⁵ רב⁵⁶ ורב יוסף דאמרי תרויהו מא
טע' אמרי רבנן פוסקים על שער שבשוק אף עלפי שאין לו⁵⁷ דמצי
למימר ליה שקי⁵⁸ טיבותיה דההוא גברא חטאיי הקרה בכלמאי⁵⁹
א' ליה התם הלואה התה⁶⁰ זביני רבה ורב יוסף דאמ' תרויהו

אלא כגון".

45. כך בכתב היד, וצ"ל 'צד'. זהו שיבוש העתקה מצוי.
46. יש כאן דילוג על משפט שקיים בכל נוסחאות התלמוד: "מאי בינייהו... אביי... רבא...", והוא מצוי אף בנוסח הדרשה שלפני הר"ש.
47. סג ע"ב.
48. וכן בה"פ. בתלמוד חסר "לוקח".
49. בתלמוד נוסף: "ורב הונא בריה דר' יהושע".
50. מכאן עד "הכא זביני" הבא חל שינוי סדר לעומת סוגיית התלמוד. שם: "רבה ורב יוסף... מאי טעמא אמרו רבנן פוסקין... דאמר ליה חטי... אמר ליה אדא... והא בעי למיתב... ספסרותיה". כאן ובדרשה שלפני הר"ש הסדר הפוך.
51. כבתלמוד כ"י פירנצה. בכל שאר כתבי היד הושלם שמו: "אדא בר א[ה]בא".
52. צ"ל כבתלמוד: "בזוזי".
53. תירוץ סתמאי. במספר עדי נוסח של התלמוד: "א"ל", כלומר השיב רבא.
54. צ"ל כבתלמוד: "בזוזי".
55. מסורס, כבכ"י מינכן. בשאר כתבי היד של התלמוד: "אינהו עבדי ליה ספסרותיה".
56. נראה שהנקדן אינו מסכים לסופר. וראה: ש"י פרידמן, 'כתיב השמות רבה ורבא בתלמוד הבבלי', סיני קי, תשנ"ב, עמ' קמ-קסד.
57. מורכב כאן מה שמופיע בהמשך הסוגיה בלישנא דאביי לרב יוסף. וכן מקוצר גם בדרשה שלפני הר"ש. בש"ס כ"י מינכן, וטיקן 115 וקטע גניזה קימברידג' T-S NS 329:834 לפני המשפט: "דאמר ליה... באכלבאי", צוין "פי", מכאן שמיקום התוספת הפרשנית הזאת נתון לשינוי, ומקובל לשייך אותה למימרה של רבה ורב יוסף במקום לקושיית אביי על רב יוסף שלאחריה.
58. בתלמוד: "שקיל". נראה שכאן חל קיצור פונטי.
59. בתלמוד ובר"ש: "חטי דקדחי באכלבאי".
60. צ"ל: 'הכא', כדלעיל.

הא כאן⁶¹ דיהיב זוזי אגב ארעה⁶² צריך למתחזי בבי דרי
למאי למקוה⁶³ למיגמרי לא קני אלא לקבולי עליה מי שפר[ע]
מאי לקבולי עליה⁶⁴ א' רב אשי השתא אמרת סמכא דעת[א]
אפילו אשכחיה בשוקא וא' ליה סמ' דעתיה א' רב נחמ[ן]
כללא דריביתא כל אגר נטר לי אסור⁶⁵ וא' רב נחמ[ן] הא
מאן דאוזיף פשיטי מחבריה
(עמ' 46b)

ואשכח בה ספיאתא⁶⁶ אם בכדי שהדעת טועה חייב להחזיר⁶⁷ ואם
בכדי שאין הדעת טועה אינו חייב להחזיר אימור ספנה בעלמא⁶⁸
הוא דיהיב ליה [בש]טועה⁶⁹ בכדי שהד' טו' א' רב אחא בריה דרב יוסף ואם
בחמשייתא או בעשריתא⁷⁰ א' ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי אי
איניש תקיפא דלא יהיב מתנה מאי אימור⁷¹ מיגזל גזליה ואבלע ליה
בחשבון דתנן הגוזל את חבירו והבליע לו מאי⁷² א' ליה דילמא בר
מאתייה⁷³ גזליה א' ליה להיך זיל דיין מיניה⁷⁴ ואבלע ליה בחשבון⁷⁵
א' אביי שרי ליה לאיניש למיתן לחבריה ד' זוזי אחביתא דחמרא
ונימא ליה⁷⁶ אי זולא אי יוקרא⁷⁷ אי חלא⁷⁸ ברשותיך א' לי רב שרביה

61. צ"ל: 'מאן'.
62. ר"ש וכ"י מינכן: "אתרעא". בכל שאר כתבי היד של התלמוד (כולל קטע הגניזה הנ"ל): "אתרעא חריפא".
63. אולי צ"ל: 'למקנה'.
64. מקוצר מהסוגיה הסתמאית שבתלמוד כאן. וגם בר"ש מקוצר מעט.
65. כאן מדלג על המימרה האמצעית של רב נחמן. המימרה נמצאת בפירוש ר"ש, ואפשר שהושמטה כאן מחמת הדומות.
66. לשון תוספת או יתרה, השווה יומא פג ע"א, חולין לד ע"ב. והוא לשון חילופית לכל נוסחאות התלמוד: "טופינא". בר"ש (מלשוננו): "מעוה יתירות".
67. בתלמוד: "לאהדורי" (בארמית).
68. בתלמוד ובר"ש: "ואם לאו מתנה בעלמא".
69. בכתב היד האותיות "בש" צמודות מעל לחיבה "טועה". בתלמוד נוספה לשון קושיה: "היכי דמי בכדי...".
70. בכל כתבי היד של התלמוד ובר"ש הסדר הפוך.
71. בכל כתבי היד של התלמוד ובר"ש: "א"ל דילמא".
72. דילוג על שורה בתלמוד (ובר"ש): "בחשבון יצא ואי איניש דאני מעלמא דלא שקיל וטרי בהדיה מאי".
73. חילוף לשון. בתלמוד (ובר"ש): "איניש אחרינא".
74. שונה מהמקביל בתלמוד (ומהלשון הקרובה בר"ש): "וא"ל כי יזיף פלוני פשיטי מינך".
75. כאן מדלג על 18 שורות גמרא להמשך הסוגיה, בסוף סד ע"א. בנוסח שלפני הר"ש אינו מדלג.
76. וכן בה"ג. בתלמוד: "לאיניש למימר ליה לחבריה הילך ארבעה זוזי אחביתא דחמרא".
77. נוסח לקוי, צריך להוסיף: 'ברשותי'.
78. כך בה"ג דפוס ברלין, והוא לשון חילופית למצוי בכל נוסחאות התלמוד, ובר"ש ובשאר נוסחאות

לאביי הא קרוב לשכר ורחוק להפסד הוא א' ליה כיון דקביל עליה
זולא ויורקא קרוב לזה ולזה הוא⁷⁹ א' אביי האי מאן דמסיק בחבריה
זוזא דריביתא וקא אזלי שערי⁸⁰ ארבעה ארבעה גריבי בשוקא⁸¹
והב ליה איהו חמשה כי מפקינן מיניה [זוזא מפקינן מיניה ואידך אזול ואזול רבא אמ'
חמשה מפק...]⁸² מאי טע'⁸³ בתורת רבית
אתי לדידיה: א' אביי האי מאן דמסיק בחבריה ד' זוזי דרביתא
והב ליה גלימא בגויה כי מפקינן מיניה⁸⁴ א' רב מאי טע'
כי היכי דלא לומר ומכסי וקאיי גלימא דריביתא: א' רבא האי מאן
דמסיק בחבריה תריסר זוזי דריביתא תא אגר ליה גויהו
ביתא⁸⁵ דמיתוגרא בעשרה⁸⁶ כי מפקינן מיניה תריסר א' ליה
רב אחא מדאיתי⁸⁷ לרבינא הא מאי למימר ליה כי אגירתא
מינך אתבעא דאתי לי מעלמא השתא דקא מפיקת להו
מינאי בעינא לאגירי לך⁸⁸ כי דאוגירי כולי עלמא א' ליה⁸⁹ מצי
למימר ליה סברת וקבל[ת: מ]רבין⁹⁰ על השכר ואין מרבין
על המכר כיצד השכיר לו [ת]צרו וא' לו אם מעכשו אתה
נותן לי הרי הוא לך בעשר סלעים בשנה אם של חודש בחודש

- ה"ג: "אי תקפא" (בה"ג גניזה קימברדיג' T-S F2(1):177: "אי הויא חלא"). וכאן סדר המשפט
כבה"ג. בתלמוד: "אי תקפא ברשותך אי יקרא אי זולא ברשותי".
79. כאן מסתיימת הדרשה בר"ש. בכתב היד ממשיך מבבא מציעא סה ע"א. אותו הרצף נשמר בה"ג.
80. כבה"ג דפוס ברלין וה"ג קטע גניזה. בכמה כתבי יד של התלמוד, **הלכות פסוקות**, ובשאר נוסחאות
ה"ג חילוף לשון: "חיתי". ברוב נוסחאות התלמוד התיבה חסרה, ולכן מובן שהדוגמה נתונה לטעמו
של המנסח.
81. כבתלמוד כ"י אסקוריאל ובריי"ף. בה"ג: "בזוזא". בשאר נוסחאות התלמוד ובהלכות פסוקות
נמצאים שניהם: "בזוזא ובשוקא".
82. השלמה בגיליון.
83. וכן בה"ג דפוס ברלין. הסגנון הדיאלקטי כאן בא במקום ביאור רצוף של המימרה שבכל נוסחאות
התלמוד: "מעיקרא...". וכן במימרה הבאה.
84. הושמטו שורות אחדות מהמימרה, אולי לצורך קיצור ואולי הטעות מחמת הדומות.
85. כבתלמוד כ"י מינכן ופרינצה. חילוף לשון לעומת שאר כתבי היד של התלמוד ובה"ג: "ואגר ליה
חצר".
86. כבתלמוד כ"י מינכן, ה"ג דפוס ברלין (מכ"י וטיקן 136), ה"ג קטע גניזה הנ"ל וריי"ף (בשניהם:
"בעשרה בתריסר" - וכצ"ל). בשאר נוסחאות התלמוד וה"ג נוספה פה השלמת לשון: "ואוגריה
נהליה בתריסר".
87. צ"ל כבכל מקום: 'מדפתי'.
88. כלשון זו בה"ג דפוס ברלין ובה"ג קטע גניזה. והוא חילוף לשון לעומת כל נוסחאות התלמוד
במקביל (ונוסחאות אחרות של ה"ג): "ולמא ליה כי אגרא הכי דהוה קא משתרשי לי השתא דלא
משתרשי לי...".
89. משמע שהתשובה בפי רבינא, וכן בה"ג דפוס ברלין. בתלמוד ושאר נוסחאות ה"ג חסר.
90. המשך משנה פ"ה מ"ה, בהתאם לסדר הגמרא שם, ותחילת הגמרא עליה.

סלע בחודש מותר מכר לו שדהו ואמ' לו מעכ' אתה נותן
 לי הרי היא לך באלף זוז אם לגורן בשנים עשר מנה אסור מאי
 שנא רישא ומאי שנא סיפא רבה ורב יוסף דאמ' תרויהו
 שכירות⁹¹

ניתן לסכם את הממצאים בבדיקת נוסח התלמוד כאן בכמה נקודות חשובות:

- א. מחבר הדרשה מעתיק תלמוד כמעט ללא קיצור, שכן מעתיק הוא את הסוגיה התלמודית במלואה, מתחילת המשנה ואילך, אף שרובה אינו משרת את צורכי הדרשן ואינו נוגע לנושא. בדרשה לשאילתא מד, הוא מעתיק אפילו את הסימנים המרמזים על סדר הסוגיה בש"ס (לעיל, הערה 25). סביר להניח, שהעתקה רצופה זו, שאינה כפופה לצורה הספרותית של השאילתא, מוסרת נוסח טקסט ללא עיבוד.
- ב. כבר ידוע שבין העותקים השונים של ספר הלכות גדולות, הנוסח שבכ"י וטיקן 142 (על פיו נדפס דפוס ברלין) נוטה יותר לשמור על לשון מקורותיו (כגון בהלכות פסוקות).⁹² ואכן, בשתי הדרשות אנו מוצאים שהמקור שבו מתגלה הנטייה החזקה ביותר לשמור על הנוסח הנמצא כאן, הוא במהדורה זו. הלשונות התלמודיות לא שונות לטובת נוסח התלמוד הרווח, כפי שקרה בנוסחאות אחרות של הלכות גדולות.⁹³ יש מקומות אחדים בהם נשמרה הלשון הייחודית כאן רק בהלכות פסוקות.⁹⁴

91. המשכו של כתב היד (לאחר דף אחד חסר לכל הפחות), נמצא בשמונה הדפים הרצופים שבכ"י קימברידג' T-S F13:11, שם ממשיכה הדרשה עד ב"מ ע"א בארבעה דפים ושמונה שורות של כתב יד. בסופו (כמו בקטעים המקבילים בכ"י קימברידג' T-S F13:28) נמצא הרמז לדרשה: "דרשה: כי אני הכבדתי" (וכן בקטע קימברידג' T-S AS 95:252, אלא ששם חסרה כל הדרשה הזאת), ומשם ממשיך בשאילתא מו. הקטע פורסם על ידי גינזבורג ב**גאוניקה** ח"ב, 1909, עמ' 354-369. ש' אברמסון תיקן את ההעתקות השגויות שם ב**עניינות בספרות הגאונים**, עמ' 355-356. י' ברודי (לעיל, הערה 2), עמ' 139-158, השווה בינו לבין שאר עדי הנוסח, אך רק ביחס לשאילתא מו, מכיוון שענייניו שם בנוסח השאילתות ולא בנוסח התלמוד.
92. תודתי ל" עץ-חיים שהעיר לי על כך. וראה: נ' דנציג, **מבוא לספר הלכות פסוקות**, ניו יורק-ירושלים תשנ"ג, עמ' 187, שהעיר על זיקה קרובה יותר במהדורה זו לנוסח ההלכות שבהלכות פסוקות.
93. ראה לעיל הערות 25, 29, 41, 78, 80, 83, 86, 88, 89. בכולן, מבין העותקים האשכנזיים של הלכות גדולות, נשמרה הלשון הייחודית שבשאילתא רק בדפוס ברלין - כ"י וטיקן 142. בולטת במיוחד ההעתקה של סימני הסוגיה התלמודית (לעיל, הערה 25) הנמצאת במשותף לשניהם. במעט המקרים שבהם יש הלכות גדולות בגניזה, הלשון שבשאילתות נשמרה אף שם (לעיל, הערות 80, 88). רק פעמיים בכ"י וטיקן 136 וטיקן 304 (שהם שני חלקים של כתב יד אחד במהדורת הילדסהיימר: "ר") נשמרה הלשון הייחודית שבשאילתות (לעיל, הערות 35, 86).
- יש לציין לסדר עריכת החומר המשותף לכאן ולכל נוסחאות ה"ג (לעיל, הערה 79). על היחס והזיקה בין שני החיבורים, ראה: י"ג אפשטיין, **מחקרים בספרות התלמוד ובמשנתו**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 460-475; י' ברודי (לעיל, הערה 2), עמ' 107-111.
94. לעיל, הערות 42, 48.

- ג. בבדיקת הקטע מבבלי מגילה כו המצוי בדרשה לשאלתא מד, מצאנו שכתב היד של התלמוד השומר על הלשונות הייחודיות כאן הוא מינכן ב.⁹⁵
- ד. בדרשה לשאלתא מה מבבלי בבא מציעא סג-סד, מצאנו שאין מתאם עקבי לכתב יד כלשהו. במחקריו על נוסחאות כתבי היד של בבא מציעא פרק ו, מצא ש"י פרידמן⁹⁶ התפלגות של עדי הנוסח לשני ענפים עיקריים, שבהם משתמרים בעקביות יחסית, שני לשונות שונים של התלמוד. ענף אחד של לשון התלמוד מיוצג בכתב יד המבורג ובקטעי הגניזה, והענף השני נשמר בכתבי יד פירנצה ומינכן. בכל זאת, השוני בין ענפי כתבי היד אינו ברמה של "איכא דאמרי" (ביטוי בגמרא המשמש פתיח להצגת טקסט חילופי, הנובע ממסורת של ישיבות שונות בבבל). הפילוג ביניהם אירע לאחר שהנוסח העיקרי היה כבר קבוע ולמנסחים נותר רק לשכלל וללטש את הניסוח לפי טעמם. הנוסחאות של שני מנסחים שונים נשתמרו בכל אחד משני ענפי כתבי היד. הנוסח שבקטע שלנו אינו משקף בעקביות אחד משני ענפי הנוסח, שכן נוסחו קדם, ככל הנראה, לנוסח שהיה מקובל וקבוע לפני שניהם כאחד. לכן יש כאן שינויי לשון עקרוניים ("לישנא אחרינא" בלשון הגמרא), שלא נשמרו באף כתב יד של התלמוד, פרט למקרים אקראיים בודדים. חילוף הלשון היחיד המתאים לאחד הענפים (לעיל, הערה 85) הוא דווקא לענף פירנצה-מינכן, המתואר בפי פרידמן כענף היצירתי והפעיל יותר.⁹⁷
- ה. המחבר הראשון שפירושו סביב השאלות הגיע לידינו הוא ר' שלמה בן שבתאי ענו, מחכמי איטליה במאה הי"ג. פירושו יצא לאור לראשונה במהדורת השאלות של ש' מירסקי.⁹⁸ נראה שנוסח הדרשה שבשאלות שעמד לפניו שונה בהשפעת הנוסח המקובל של התלמוד.⁹⁹

95. מס' 140 בקטלוג שטיינשניידר. לתיאור ופרטים על כתב יד זה ראה: רנ"נ רבינוביץ, **מבוא לדקדוקי סופרים ח"א**, עמ' 36-38 "הקובץ השני"; א' סגל (לעיל, הערה 7), עמ' 215. ראה לעיל, הערות 20, 21, 23, 29. כתב היד דומה בחזונו לכ"י המבורג 19 הידוע, לבבות נזיקין (ומאותו כ"י, קטע מיבמות בפילדלפיה, בקטלוג הלפר מס' 88), שנכתב בגירונה בשנת ד' תתקמ"ד. אציין שבמדרגם שערכתי במסכת יומא פרק יום הכיפורים, מצאתי מתאם עקבי בין הנוסח שבכ"י מינכן ב לבין הנוסח שהשתמר בכתבי היד התימניים.

96. ש"י פרידמן, 'להתהוות שינויי הגירסאות בתלמוד בבלי', **סידרא ז**, תשנ"א, עמ' 92-75; הנ"ל, **תלמוד ערוך: השוכר את האומנין**, חלק הנוסח, תשנ"ז, בעיקר בעמ' 26.

97. מכל מקום, פרידמן במאמרו שם, עמ' 77, ציין שדווקא בענף זה יש זיקה חזקה יותר להלכות גדולות ולהלכות פסוקות.

98. ראה שם בהקדמתו של המהדיר, עמ' 39-38.

99. כבר הרגיש בזה י' ברודי (לעיל, הערה 2), עמ' 126.